

Pomocné vědy historické pro medievisty

jarní semestr 2012

Soubor tzv. pomocných věd historických

- něm. Historische Hilfswissenschaften
- angl. Auxiliary Sciences of History
- franc. Sciences auxiliaires de l'histoire
- pol. Nauky pomocniczne historii
- maď. Történeti segédtudományok
- Scientiae ad historiam scribendam pertinentes

- Diplomatika
- Kodikologie
- Sfragistika
- Heraldika
- Faleristika
- Vexillologie
- Filigranologie
- Epigrafika
- Numismatika
- (Nauka o pramenech
Quellenkunde, źródłoznawstwo,
istočnikoveděnije)
- Paleografie
- Chronologie
- Metrologie
- Genealogie
- (Historická statistika)
- (Historická geografie)
- (Historická kartografie)

Vybraná literatura:

- Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový. *Vademecum pomocných věd historických*. 3. vyd. Praha: H+H, 2002.
- Heinrich Fichtenau. *Die historischen Hilfswissenschaften und ihre Bedeutung für die Mediävistik*. In: Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden. 10. vyd., 1974, s. 115–143.
- Reinhard Härtel. *Sind die Historischen Hilfswissenschaften noch zeitgemäß?* In: *Mediävistik im 21. Jahrhundert. Stand und Perspektiven der internationalen und interdisziplinären Mittelalterforschung*, s. 379–389. Hg. von Hans-werner Goetz und Jörg Jarnut. München: Wilhelm Fink Verlag, 2003.

Paleografie

- dějiny písma i dějiny knih, knihoven, typy písemností, organizace skriptorií
- *Vademecum 2002*, s. 26: „Paleografie je ... pomocná věda historická, která usiluje o správné čtení, místní a chronologické zařazení písemných památek individuální povahy bez ohledu na jejich charakter; jako samostatná disciplína pak popisuje, hodnotí a třídí písmo a stanoví jeho funkci, resp. její modifikaci, a to vždy v historickém vývoji v souvislosti s celkovým vývojem společnosti.“

Z historie

- Jean Mabillon. *De re diplomatica libri sex* (1681)
- Bernhard Montfauçon. *Paleographia Graeca sive de ortu et progressu litterarum* (1708)
- Mikuláš Adaukt Voigt (1775)
- Gustav Friedrich. *Učebná kniha paleografie latinské*. Praha: Bursík a Kohout, 1898.
- Franz Steffens, *Paléographie latine*. Paris: Trèves, 1910.
- Leonard E. Boyle. *Integral palaeography*. Turnhout: Brepols, 2001.
- Brno: Jindřich Šebánek, Miroslav Flodr
- Praha: Pavel Spunar, Jiří Pražák

Psací látky

archeologické a paleografické

papyrus

pergamen

papír

rozměr papírového archu:

quarto

octavo

papír s filigránem z Caselle,
severní Itálie, ca. 1455

Rylands Collection, Manchester

Zkratky

- vzniklé suspenzí (zkomolení)
 - sigly (P.R., S.P.Q.R, COSS., VVCC, AVGGG)
- kontrakce (stažení) – āīā, đns
 - nomina sacra IHS, DS, NRI, EPS, OMP
- vzniklé pomocí značek zvláštního významu – vlnovka (*m/n*), *ə*, *-ur* či *-us*, &
- (značky relativního významu – např. *ñ*)

Tirónské nóty (tachygrafie) – *signum principale* + *signum auxiliare notae iuris*

Adrian Cappelli, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, 6. vyd. Milano 2004,
online: <http://www.hist.msu.ru/Departments/Medieval/Cappelli/>

Interpunkce, diakritika

- řecký systém – tečka, čárka
- epigrafické texty – tečky uprostřed hraničních linek
- středověk:
 - distinctio constans, comma (.)
 - distinctio suspensiva/media, colon (:)
 - distinctio finitiva, periodus (.)

Kritické (editorské) značky:

podtečkování

škrtání – různé funkce

vynechávka – kříž, ruka, ěď

gemipunctus (..) – vynechané jméno

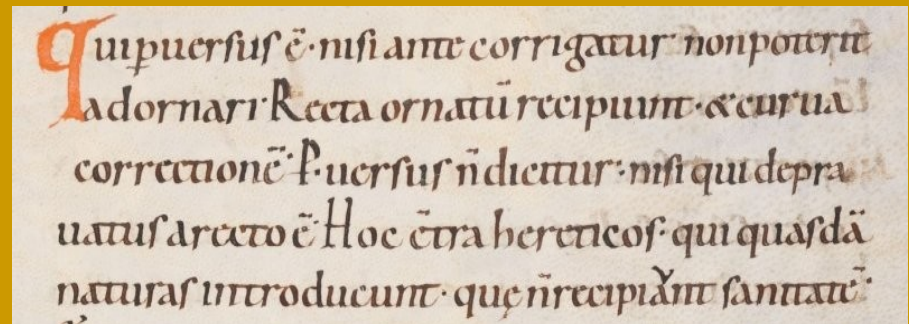

Klasifikace písma

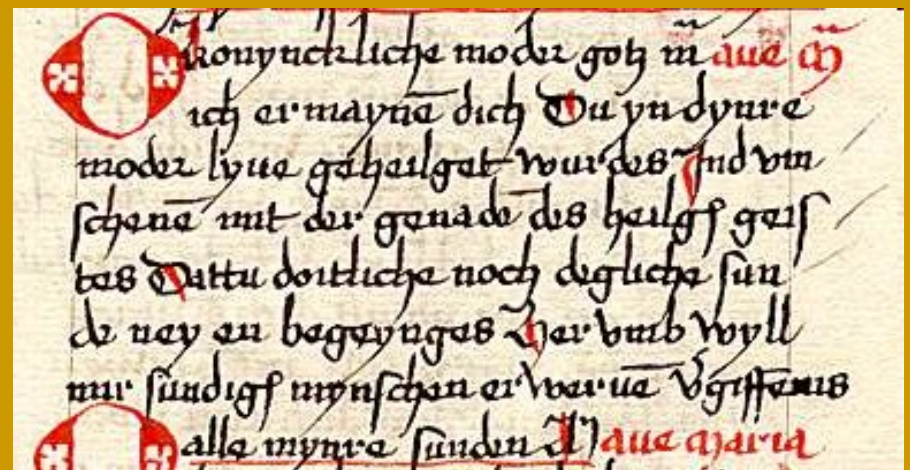
1. podle rozměru a výšky písem – majuskula, minuskula
2. podle způsobu tvorby – kreslené, psané
3. podle teritoria
4. z hlediska periodizace – archaické, římské, románské, gotické, humanistické

Nejpoužívanější typy středověkých písem v našem kulturním okruhu

- karolínská minuskula 9.–11. stol.

- písma gotická:
 - gotická minuskula
 - textura
 - gotická polokurzíva
 - bastarda

& confessores. Et uirgines. Precor
& supplico dñe ihu xpe om̄s sc̄os &
electos tuos. ut me exaudiant
& prestent ad uia ueritatis uenire.
Peccavi dñe peccavi. nimis pec

215
litatem. Et fidem. Et ueritatem.
Ut merear perseuerare in omnib;
bonis. fac cor meum desiderare.
quic quid de bono locutus fui. aut
feci. aut cogitavi in iuuentute mea;
Te de p̄ cor dñe tibi clamo clamore
magno. In toto corde meo. Te lau
do. te magnifico. Cum sc̄is tuis ut
mittere digneris sc̄os angelos tuos.
& patriarchas & p̄phetas & apostolos
& ^oiii. euangelistas. & martyres.
& confessores. Et uirgines. Precor
& supplico dñe ihu xpe om̄s sc̄os &
electos tuos. ut me exaudiant
& prestent ad uia ueritatis uenire.
Peccavi dñe peccavi. nimis pec

karolina, 9. století

Poenitentiale

Klášter premonstrátů v
Teplé, sign. B 9, pag. 215

SALVATOR NŔR dilin hodie
mus. Hoc nomen sibi soli con
de eo p̄p̄herā dicit̄. Ipsi sal
p̄p̄ulū suū. a peccatis eorū. De
deamus. q̄a n̄ ē locus tristitię
uitas ē uite. que destructa

na. caritas pa. cū his bonis opib; expec
temus aduentus dñi. ut ea in nobis inue
nat pius xp̄s dñs n̄r. & nos p̄ducere dig
net̄. ubi ipse cū patre & sp̄u sc̄o uuit
& regnat. **A L I V S S E R M O**
SALVATOR NŔR dilin hodie natus ē gaudet
mus. Hoc nomen sibi soli conuenit. quia
de eo p̄p̄herā dicit̄. Ipsi saluū faciet po
p̄ulū suū. a peccatis eorū. De hoc die gau
deamus. q̄a n̄ ē locus tristitię. ubi nati
uitas ē uite. que destructa mā mor
talitate magnā dat nobis leticiā. de p̄mis
sa ē̄nitate. Nemo ab huius leticię cōmu
nitate separatur. una cunctis ē leticia.
cōmunis ratio. q̄a dñs n̄r peccati mortisq;
destructor. sic areatu nullū liberū rep
perit. ita ad liberandos om̄s uenit. Exul
tet hodie unus q̄sq; bonus q̄a debet labo
ris sui p̄miū accipere. Caute peccator.
q̄a hodie habebit ueniam. Gentilis unus
q̄sq; bonā sp̄e habeat. q̄a hodie uocatur
ad ē̄nam uitā. Dix̄ enī saluator discipulis

karolina, kolem pol. 12. stol.

Homiliář opatovický

NKP, sign. III F 6, fol. 2r

Gloria patri et filio & spiri tui sancto. funde.
Cuius autem esset stephanus plenus spiritu
 gl'am de i & ihesum stantem ad dexterā patris.

Antiphona in festo S: Stephani

272

Gloria patri et filio & spiri tui sancto. funde. **A**ntiphona.
Cuius autem esset stephanus plenus spiritu scō intendens in celū uidit
 gl'am de i & ihesum stantem ad dexterā patris. & uo uae. **R**eliquisti dñe.
Vultus g'mm. **A**ntiphona. **P**atefacte sunt iame celi xpi martyr ste
 phano qui in numero sanctorum inuentus est prim' & ideo triumphat in
 celis coronatus alleluia. & uo uae. **A**ntiphona. **L**apidabant uidei stephanū
 inuocantē & dicentē domine ihesu accipe spiritū meū. & uo uae. **A**ntiphona.
Adhesit anima mea post te quia caro mea lapidata ē p te dñs n's. & uo uae.
Vultus & honore. **A**ntiphona. **S**tephan' uidit celos ap'ros uidit & introiit bea
 tus homo cui celi patebant. & uo uae. **R**eliquisti dñe. **A**ntiphona. **L**osiris autē
 genib' clamauit uoce magna dicens stephanus domine ihesu ne starnas illis

přechod mezi karolinou a
 gotikou, 30. léta 13. stol.

Tzv. Antifonář Sedlecký

NKP, sign. XIII A 6, pag. 272

Saluator n̄r dilectus. Diffusa ē g
tissimi. hodie natus est gaude
amus. Neq; enim locum fas ē
esse tristiae: ubi natalis est uite. que cō
sumpto mortalitatis timore ingit no
bis de p̄missa eternitate leticiam. Nemo

gotická minuskula typu textus
quadratus, kolem roku 1360

Liber viaticus Jana ze Středy

KNM, sign. XIII A 12, fol. 84r

est: ibi: i astur absq; ulla causa calump
natis est enim. Et nunc quid michi est
dicit dñs. Qm̄ ablatus est p̄ls meus
grans. Dñatores eius unq; agunt dicit
dñs i uigil̄ tota die nom̄ meū puos blas
phematur. Qp̄ hoc facit p̄ls nome me
um in die illa: quia ego ip̄s qui loq; bar
ecce assumi. **R** **D**escendit de celis m̄
sus ab arte p̄ris in uirginis
in regionem nr̄am induimus stola purpura
Et exiit p̄ auream portam lux i decus um
iste fabrica mundi. **V** Tamq̄m sponsus do
minus p̄cedens de thalamo suo. **A** **ex throp**
ffusus ab arte. **In q̄ n̄ aū** **S**uscipimus
deus m̄iam tuam in medio templi tu. **p̄**
Magnus do. **ā** **D**ucentur in dieb; dñi habun
dancia pacis i dominabi. **p̄** **D**s iudicū **āū**
Veritas de ita orta est i iustitia de celo p̄p̄
xit. **p̄** **h̄ndixit** **V** **S**piritus s̄c̄i: p̄ filius hōim.
Saluator n̄r dilectus. Diffusa ē g
tissimi. hodie natus est gaude
amus. Neq; enim locum fas ē
esse tristiae: ubi natalis est uite. que cō
sumpto mortalitatis timore ingit no
bis de p̄missa eternitate leticiam. Nemo
ab huius alacritatis p̄ncipacōe secer
nunt: una cunctis est leticie q̄m̄nus ē
raco: quia dominus n̄r peccat̄ moralq;
destructor: sicut a reatu nulli libe reppit
ita libandis omnib; uenit. **E**xultet sc̄s
q̄a app̄mquat ad palmiā: gaudeat p̄tor
quia inuitat ad ueniam. **A**nimes gen
tilis: quia uocat̄ ad uitam. **D**e namq;
filius sc̄dm̄ plenitudinē sp̄s. q̄m̄ diu
ni q̄sili insecrabilis alacrido disposi
it rezaliandā auctori suo natūā gr̄is
assump̄it humani ut iuentor: mortis
dyablis p̄p̄am qua uicāt uinceret. **A**

uem iudicis pastores dicere amitt
caate uob in tr̄is quis appur. **N**atum iudimus
in choro angelor̄ saluatoreni dñm. **V** **N**atus ē
uobis hodie saluator qui est x̄p̄s dñs ian̄ta
Mirga regina dauidice. **V** **L**e dauid. **S**la
tyr̄pis eligitur. que sacro graui
danda fetu diuinam humanāq; plen
pnus ex̄p̄t mente q̄m̄ corp̄. **E**t n̄e sup
ni ignara q̄sili ad inuilitacos paueret
effectus: quod in ea opandum erat a
sp̄ritu sc̄o colloquio dicit angelico. n̄
dampnū credit pudoris dei genit̄ mor
futura. **C**ur enim de cōceptōis nouita
te des̄p̄ret: an efficiētia de alissimi itū
te p̄nūctat̄: q̄ficinat̄ arētis fides eti
am p̄cun̄is attestat̄ cōe miraculi. **dona**
tūp; el̄zab; inopinata fecunditas: **yr**
qui q̄ceptum dedit sterili. **daturus nō**
dubitaret i uirgini. **T** **R** **M**agnum
m̄stium i admirabile sacram̄tum: ut acilla
uident̄ dñm natum. **J**acuerem in p̄s̄pio b̄n̄
uirgo cuius uiscera meruer̄ p̄tate dñm x̄p̄.
Dñe audiri audiam̄ tui i tui q̄s̄idam̄. **V**
opa tua i exp̄am̄ i medio diuin̄ animalū. **J**
Perito uirginē i integritat̄ nil. **v̄** **l̄**
corruptōis intulit p̄tis saluatis.
quia custodia fuit pudoris edico uita
tis. **T**alis ḡnauitas decuit dei uitate:
i dei sapiam̄ x̄p̄m: qua nobis i humani
tate q̄grueret i diuinitate p̄celler̄. **N**isi e
nim est: uerus deus nō afferret remedi
um: nisi est: homo uerus non p̄bet̄ ex̄
plum. **A**berulantib; anglis nascente
domino gl̄a in excelsis canit̄. **i** **p**ax in f
ta bone uoluntatis hominib; n̄ic̄at̄.
Vident̄ enim celestem uis̄m ex omnib;
mundi genit̄: fabricat̄. **D**e quo in e
narrabili diuine pietatis ore q̄ntum

Tot swywedzic stareho zakona k
 nyly. Protoz tyciu my sest dput
 nysesye bylo platy wam tyto kuy
 ky. aby co; nyrye snad profwu
 mladost ucnosete rozumyety a
 ny sdrzety wpanyety co; bydy
 wam prawyl. potonu kdyt snad
 vmru aby cty wytych. aporozu
 nywasyc cot ucyne. Atake
 aby molli slebu wyterzyc pom
 luwaty otom co; k spalcny slulic
 aneb ystycny leyin se budete o
 byeraty. aby molli kraty dhu
 ty ctuc wytych. azulaltpe w hwa
 ty donia wewly kcy any kaza
 npe bywa any nellpca. Atake
 wam razy wytych cyly yzaleh
 anay wyerz. proto aby umie ota
 zowaly kdy; cemu ctuc. n. ozu
 myete. sed snad pomnye nebude
 te nyety tak brzo kto by wam ta
 ku wyerz. wyprawowal. anelmyet
 sest wyterzuo otazaty kdy; sest

běžná gotická minuskula
 typu textus rotundus, 1376

Tzv. Klementinský sborník
 Tomáše ze Štítného

NKP, sign. XVII A 6, fol. 4r

Arzenuwa
Bvol moy
 prikazal
 my jako
 ykazani
 otrzy a
 bydy we
 dl was
 me dyet
 ky wscio cztach askazal sey wa
 Tot swywedzic stareho zakona k
 nyly. Protoz tyciu my sest dput
 nysesye bylo platy wam tyto kuy
 ky. aby co; nyrye snad profwu
 mladost ucnosete rozumyety a
 ny sdrzety wpanyety co; bydy
 wam prawyl. potonu kdyt snad
 vmru aby cty wytych. aporozu
 nywasyc cot ucyne. Atake
 aby molli slebu wyterzyc pom
 luwaty otom co; k spalcny slulic
 aneb ystycny leyin se budete o
 byeraty. aby molli kraty dhu
 ty ctuc wytych. azulaltpe w hwa
 ty donia wewly kcy any kaza
 npe bywa any nellpca. Atake
 wam razy wytych cyly yzaleh
 anay wyerz. proto aby umie ota
 zowaly kdy; cemu ctuc. n. ozu
 myete. sed snad pomnye nebude
 te nyety tak brzo kto by wam ta
 ku wyerz. wyprawowal. anelmyet
 sest wyterzuo otazaty kdy; sest
 slycnye koho cemu kto cta ucto
 zumye. Ale wed newzdys pan
 nam slulic tazaty se ylcenyey
 lec by suobu stranu welnye s
 staly byli. apoznany yzodobny.
 Cey dnuldy tak przebyty rozu
 nysesyc ze nerozumye nezly se
 tazaty siczkyms ypsalt sem
 wam kuyly dwose tyto prwe
 sam klada. swc hlawy yak; my
 sey zdalo podobne co; sem kcy
 tlnob slychal nakazany aneb od
 uzenydy. aneb se molli sam do
 mylyty seltoy prikupno kto
 mu umylu ouyem; ssem plal
 Ale drulie ty sem koto wo sedra
 ne. aneb ucyne nyety syuy
 latyue. wylazil cesty. akteret
 sli tamt sem to naplal. Ale tyto
 prwe rozdyel sem wstetery i
 kuyky. Prwe sli owyere ona
 dyesy. aomyloty. Drulie opau
 nady. owdowady. aomaneledy
 Arzety oholpodarowoy. oholp
 dyry. aoccedy. Ctwrt kate te
 wyerzadow hydsky neli pod
 kenslwyce twyety korow andyl
 leydy. Dste kate nas czt laka.
 Sseste cyru se ocylltysem toho
 ze krcelyme. Apaklit przyzy
 ryum ledine neb yoline taket tu
 bidu. Czo; kolywyet wytych kuy

... ad similitudinē offi-
ciorū que agunt in passione dñi. **N**ō sine
glā pat. iabiq; alta. et in seculo que leticia
mentib; in culcant celebrat. q̄. mors ē uindicta
p̄mi peccati. Possum; ante hanc nullā coti-
die celebrare. exceptis dñicis. et iis dieb; ante
pascha. in quib; n̄ tolerat; uisus fuerit carō.

Západočeské muzeum v Plzni,

510 A 013, fol. 1v

14. stol.

textura

Benedicite omnia
opera domini dño
radate et superexaltate eū
in secula
Benedicite angeli do-
mini domino: benedicite
celi domino
Benedicite aque om̄s
que super celos sunt dño
benedicite omnes uirtu-
tes domini domino
Benedicite sol et luna
domino: bened; stelle celi
domino
Benedicite ymber et

Houghton, MS Lat. 17, fol. 27v

ca. 1500

tissime ihu. deprecor te p̄ tuū san-
guinē precōsum. quē p̄ nobis mi-
seris p̄torib; effundebe dignat̄
es. vt abluas om̄ia p̄tā mea a
me. et ne despicias me miserū et
indignū peccatorē diligenter te
inuocantē ⁊ hoc nomen ihu pete-
tem. O misericordissime ihu o dul-

bastarda, ca. pol. 15. stol.

Orationale Ladislai regis

Klášter premonstrátů v
Teplé, sign. b 87, fol. 1r

O bone ihesu. op̄issime ihu
odulassime ihu *oro vald̄*
O ihu fili predilectissime marie.
plis misericordia et pietate. O d-
ctissimū s̄dm̄ magnā miām tuam
miserē michi peccatorū. O clemen-
tissime ihu. deprecor te p̄ tuū san-
guinē precōsum. quē p̄ nobis mi-
seris p̄torib; effundebe dignat̄
es. vt abluas om̄ia p̄tā mea a
me. et ne despicias me miserū et
indignū peccatorē diligenter te
inuocantē ⁊ hoc nomen ihu pete-
tem. O misericordissime ihu o dul-
ce nomē ihu. o delectabile nomen
ihu. confortans hoc nomen ihu.
Quid ē ihus. nisi saluator. Ergo
ihu p̄ter ne me tuū salua me ne
pereas ate. qui v. lasinasti me. ne
p̄mittas dampnarī me ate. quem
Liber Monasterij Teplensis
Comparatq; p̄ P. Adelbertū Gentsch
eiusdē loci p̄. f. s. u. m.